

BERLINGER EDINA-DOBRÁNSZKY-BARTUS KATALIN-
MOLNÁR GYÖRGY

Lejárt tartozások fogságában

Mélyinterjúkkal és célzott kérdőíves felméréssel vizsgáltuk, hogyan hatnak a lejárt tartozások a munkavállalásra, a bankszámlahasználatra és az egészségi állapotra Magyarország egyik legelmaradottabb térségében, ahol még a Covid-válságot megelőző, prosperáló időszakban is sokan éltek pénzügyi kirekesztettségben. Azt találtuk, hogy a büntetőkamatokkal megnövelt, reménytelen nagyságúvá eszkalálódott tartozások miatt sokan arra rendezkedtek be, hogy bujkálnak a behajtás elől: nem vállalnak bejelentett munkát, nem nyitnak bankszámlát, és emiatt folyamatos stresszel kénytelenek együtt élni. A lejárt tartozások így egyfajta szegénységicsapda-mechanizmust hoznak létre, és számottevő jóléti veszteségeket okoznak egyéni és társadalmi szinten egyaránt. A döntéshozóknak nagyobb figyelmet kellene fordítaniuk a hitelciklusok tompítására, illetve a kialakult nemteljesítő adósságok rendezésére, különösen ebben a törekeny társadalmi csoportban.*

Journal of Economic Literature (JEL) kód: G51, G53, I38.

Bevezető

A hitelciklusok nyomán rendszeresen keletkeznek nemteljesítő, lejárt tartozások, egy-egy válságot követően általában fokozódó mértékben. *Verner-Gyöngyösi* [2020] megmutatta, hogy a bedőlt háztartási (deviza)hitelek csökkentik a keresletet, ami munkahelyek megszűnéséhez, alacsonyabb foglalkoztatáshoz és így alacsonyabb növekedéshez vezet. A nemteljesítő hitelek tehát elmélyítik a válságot, és nehezítik a válságból való kilábalást. Ebben a tanulmányban egy sajátos közegben vizsgáljuk a lejárt tartozások kérdését, nem az átlagos, hanem a hátrányos

* A tanulmány alapjául szolgáló kutatást az Innovációs és Technológiai Minisztérium által meghirdetett Tématerületi Kiválósági Program 2020 – Intézményi Kiválóság Alprogram támogatta, a Budapesti Corvinus Egyetem Pénzügyi és lakossági szolgáltatások tématerületi programja (TKP2020-IKA-02) keretében.

Berlinger Edina, Budapesti Corvinus Egyetem (e-mail: edina.berlinger@uni-corvinus.hu).

Dobránszky-Bartus Katalin, Budapesti Corvinus Egyetem (e-mail: Katalin@dobranszky.com).

Molnár György, KRTEK (e-mail: molnar.gyorgy@krtek.hu).

A kézirat első változata 2021. március 21-én érkezett szerkesztőségünkbe.

DOI: <http://dx.doi.org/10.18414/KSZ.2021.7-8.709>

helyzetű családokat, illetve régiókat helyeztük elemzésünk középpontjába, ahol a nehéz élethelyzetek gyakrabban fordulnak elő, és a megküzdéshez szükséges eszköztár is szegényesebb. Tágan értelmezzük a tartozásokat, beleszámítunk minden hivatalos tartozást (rezsiköltségeket, bankhiteleket és adókötelezettségeket), ami nemfizetés esetén hivatalos behajtási folyamatot indít el. A szakirodalomban eddig feltáratlan új csatornát vizsgálunk: a behajtás elől való menekülést, ami lehet racionális, de mindenképpen nagy személyes költséggel járó stratégia. Elemzési keretünkben a behajtás elől való menekülés több módon is fékezheti a növekedést: csökkentheti a legális munkavállalást, csökkentheti a bankszámlahasználatot, és a folyamatos stressz miatt hosszú távon rongálhatja az adósok és családtagjaik mentális és fizikai egészségét.

Fontos jellemzője ennek a szegmensnek a behajtók szempontjából, hogy a tartozások relatíve kisebbek, az adósokkal való kommunikáció nehezebb és költségesebb, illetve a fedezetek kevésbé értékesek. Ezek a körülmények magyarázatot adhatnak arra a jelenségre, hogy a kisebb összegű lejárt tartozások tömegesen, rendezetlenül és hosszú távon fennmaradhatnak, míg a nagyobb összegű nemteljesítő hiteleket sokkal hatékonyabban és gyorsabban újratárgyalják, ráadásul utóbbi esetben a hiteladósok jóval nagyobb mértékű kedvezményeket tudnak kialakítani (Tirole [2006]), ami nehezen egyeztethető össze a morális megfontolásokkal (Kornai [2012]). Az általunk vizsgált hatások tehát jellemzően hosszabb távon érvényesülnek, mint a Verner–Gyöngyösi [2020]-ban leírt keresletoldali hatások, és konjunktúra idején is fékezhetik a növekedést.

A behajtás elől való menekülés egyfajta szegénységi csapdahelyzetet teremt, mivel olyan pozitív visszacsatolásokon alapuló mechanizmust hoz létre, amelynek révén a szegénység újratermelődik, sőt súlyosbodik (Azariadis [1996]). A lejárt tartozások miatt a hiteladós kerüli a bejelentett munkát és az elektronikus fizetést, helyette a feketegazdaságban próbál alkalmi munkákból megélni és készpénzzel fizetni mindenért, így kevésbé részesül a jóléti rendszerek (munkanélküliségi támogatás, egészségügyi ellátás, nyugdíj stb.) és a formális pénzügyi szolgáltatások (fizetési szolgáltatások, megtakarítási lehetőségek, hitelek stb.) előnyeiből, kiszolgáltatottabbá válik, és egyre rosszabb kompromisszumokra kényszerül. A behajtás elől való menekülés mint életforma súlyosan korlátozza az adós és családtagjainak Sen [2003] értelmében vett képességeit és lehetőségeit. Számos ehhez hasonló, de más mechanizmusokon alapuló csapdahelyzetet mutat be Banerjee–Duflo [2011], főként az oktatási, egészségügyi és pénzügyi rendszerekhez kapcsolódóan.

Az empirikus elemzésünk alapjául szolgáló természetes gondolatkísérlet az, hogy mi történne, ha a régóta fennálló nemteljesítő hiteleket újratárgyalnák és (akár részleges adósságelengedéssel kombinálva) újrastrukturálnák, ezzel elhárulna az adósok feje fölül a behajtás fenyegető réme. Kutatásunk célja az, hogy kiderítsük, várhatóan milyen hatása lenne egy ilyen programnak a foglalkoztatásra, a bankszámlahasználatra és a népesség egészségi állapotára nézve.

Krugman [1988] bevezette az úgynevezett adósságelengedési Laffer-görbe fogalmát (*debt relief Laffer-curve*). Ennek lényege, hogy ugyanúgy, ahogy az adócsökkentés az ösztönzők javításán keresztül a körülményektől függően akár növelheti is az

állam adóbevételeit, a hiteltartozások részleges elengedése is növelheti a hitelnyújtó bevételeit, és egyúttal – nem mellékesen – növelheti a hiteladósok jólétét, elhárítva a munkavállalás és a pénzügyi beilleszkedés előtt álló akadályokat (*World Bank* [2012]). *Kanz* [2016] a világtörténelem legnagyobb, háztartásokra (mezőgazdasági kisvállalkozókra) irányuló adósmentő programjának hatását vizsgálta Indiában, és arra jutott, hogy a várt pozitív hatások elmaradtak, sőt a megmentett adósoknak a nem megmentett adósokhoz képest több lett az informális hitelük, ráadásul csökkent a beruházásuk és a termelékenységük. Később azonban *Mukherjee és szerzőtársai* [2018] ugyanennek a programnak a hatását elemezve kimutatta, hogy azok, akik előzőleg önhibájukon kívül, vagyis külső (exogén) sokkok miatt (időjárás) kerültek nehéz helyzetbe, a tartozáselengedések hatására jelentősen jobb helyzetbe kerültek, és szignifikánsan jobb adóssá váltak. Ugyanerre jutott *Dobbie-Song* [2020] is egy egészen más mintán, az amerikai lejárt hitelkártya-tartozásokon végzett randomizált kontrollált kísérlettel. *Ong és szerzőtársai* [2019] szerint az adósságelengedésnek számos pozitív lelki hatása is van, csökken a szorongás és a jelen felé való torzítás (*present-biasedness*), ezért komoly szerepet szánunk az ilyen jellegű politikáknak a szegénység elleni küzdelemben.

Az adósságmentő programok eredményességének megítélése tehát nem egyértelmű a szakirodalomban. Ráadásul viszonylag kevés ilyen jellegű kutatás készült, részben azért, mert nehéz kutatható adatokhoz jutni. A hitelnyújtóknak az az érdekük, hogy titokban tartsák, ha sikerült újratárgyalni és részleges adósságelengedéssel rendezni egy-egy nemteljesítő hitelt. Az adósságelengedések ugyanis növelik az erkölcsi kockázatot, illetve előidézik a puha költségvetési korlát tünetegyüttesét (*Kornai* [1998]). Ráadásul nemcsak a kedvezményben részesült hiteladós fizetési fegyelme romolhat a jövőben (ha arra számít, hogy újra és újra megmentik), hanem a többi, korábban jól teljesítő adósé is, ha kitudódnak a kedvezmények. Látható tehát, hogy hosszú távon nemcsak a kezeletlen nemteljesítő hiteleknek, de az adósságrendezéseknek is komoly egyéni és társadalmi költségük lehet. Ezért nagy értéket teremthetnek azok az intézményrendszerek, amelyek hatásosan képesek megelőzni a háztartási hitelkockázatok túlzott felépülését, illetve válság esetén kezelni az egymásnak ellentmondó szempontokat (*Ari és szerzőtársai* [2020]).

Tanulmányunkkal a jelenleginél hatékonyabb adósságrendezési intézmények kialakításához szeretnénk hozzájárulni. Először leírjuk, hogyan jutottunk el a hipotéziseink megfogalmazásához, majd bemutatjuk a célzott kérdőíves adatbázisunkat, és megvizsgáljuk a lejárt tartozásokkal élők jellemzőit. Ezt követően elemezzük a lejárt tartozások eddigi feltáratlan hatásait. Végül levonjuk a következtetéseinket.

Hipotézisek

A kutatási projekt kezdetén egy kiválasztott Borsod-Abaúj-Zemplén megyei faluban 14 mélyinterjú készítettünk helyi lakosokkal, többnyire nőkkel. A mélyinterjúkban a háztartások pénzügyeire, a jövedelmi viszonyokra, a likviditáskezelésre, a megtakarításokra és a hitelfelvetelekre kérdeztünk rá. A beszélgetések során

többször is felmerült a közüzemi, banki és egyéb tartozások kérdésköre és a nemteljesítésből adódó problémák.

Több esetben is kirajzolódott olyan mintázat, amely szerint a háztartás valamikor felvett a bankoktól szabad felhasználású áru- vagy jelzáloghitel(eke)t forintban vagy devizában, majd valamilyen exogén sokk (a munkahely elvesztése, egészségromlás, devizaárfolyam- és kamatváltozás stb.) hatására a törlesztést nem tudták teljesíteni. A lejárt tartozásokat a bankok átadták a követeléskezelőknek, és azóta a tartozás ott lebeg a család (a hiteladós és a kezességvállalók) feje fölött.

A lejárt tartozások hivatalos kezelése során három szakaszt különböztetünk meg. Az elmaradt fizetés utáni 1–90. nap a behajtási szakasz, amikor a hitelező aktív kapcsolatba lép az adóssal, és áthidaló megoldásokat keres. Amennyiben az adós 90 napon túl elmarad a fizetéssel (banki hitel törlesztőrészletével, közüzemi számla befizetésével stb.), a meg nem fizetett pénzügyi kötelezettség a követelési szakaszba lép. A hitelező általában továbbra is áthidaló megoldásokat keres, de a követelést átadja a követeléskezelőnek. A fizetés elmaradásától számított 180. nap után, a végrehajtási szakaszban kerül sor a szerződés felmondására, a követelés értékesítésére és bírósági végrehajtáson kívüli vagy belüli eljárások lefolytatására. A büntetőkamatok mellett az adóst terhelő behajtási és végrehajtási költségek is jelentősen növelhetik a tartozás értékét. A végrehajtás kiterjed az adós vagyontárára, jövedelmére, ingóságaira és ingatlanaira. A magyar jogszabályok nem ismerik el a *datio in solutum* (fizetésváltás) intézményét. Így amennyiben a hitel fedezete nem elégséges a fennálló tartozás megtérüléséhez, hiába vesztette el akár a házáat is, a tartozás fennálló részéért az adós továbbra is felelős. A végrehajtás során a fennálló tartozás jogcímén az ingó és ingatlan vagyontárgyak értékesítésre kerülhetnek, az adós hivatalos munkából származó jövedelméből automatikusan levonhatnak egy meghatározott összeget, mielőtt azt az adós kézhez kapja (MNB [2019]). Az 1994. évi LIII. törvény a bírósági végrehajtásról (Vht.) kimondja, hogy a követelést elsősorban az adós munkabéréből kell behajtani, a behajtott összeg nem haladhatja meg a 33 százalékot, kivételes esetben az 50 százalékot (például tartásdíj vagy több letiltás esetén). Ennek megfelelően a végrehajtó köteles megvizsgálni, hogy az adósnak van-e bejelentett munkaviszonya.

Interjúalanyaink, akik lejárt tartozásokról számoltak be, kivétel nélkül már a végrehajtói szakaszban voltak, tehát minden legális jövedelmüket 33 vagy 50 százalékos levonás terhelte. Mivel az ingatlanok és a személyes vagyontárgyak piaci értéke tipikusan nagyon alacsony ebben a szegmensben, ingóságok és ingatlanok árverezésére tipikusan nem került sor, így a tartozások hosszú éveken keresztül fennmaradtak, és közben halmozódtak a büntetőkamatok. A kezdeti pár százezer forintos hitelek azóta többmillió tartozásokká alakultak át. Az általunk megkérdezett hiteladósok teljesen lemondtak arról, hogy valaha is törleszteni tudják ezeket a hatalmas összegeket, ezért feladták a próbálkozást. A követeléskezelők által küldött leveleket ki sem nyitják, a tartozás pontos nagyságát nem ismerik. Berendezkedtek arra, hogy egész életükben elrejtsek jövedelmeiket és esetleges megtakarításaikat a behajtók elől. Az interjúalanyok arról számoltak be, hogy sok esetben kifejezetten a lejárt tartozások miatt nem vállalnak hivatalos, bejelentett munkát,

és nem nyitnak bankszámlát. A lejárt tartozások negatívan hatnak a lelki és fizikai egészségükre. Haragudnak a bankokra és követeléskezelőkre, becsapottnak érzik magukat. Azt mondják, többé a bankok közelébe sem mennek, beletörődtek a hosszú távú pénzügyi kirekesztettségbe. Az alábbiakban egy Borsod-Abaúj-Zemplén megyei faluban 2018 augusztusában készített mélyinterjú-sorozatból mutatunk be néhány jellemző részletet (több különböző beszélgetésből kiemelve, szó szerinti leirat alapján, K: kérdező, V: válaszadó).¹

1. LEJÁRT TARTOZÁSOK

K: Mennyit ért ez a ház most így?

V: Hát ez így most 50 ezret.

K: Ez a te neveden van, a te tulajdonod?

V: Az enyém.

K: És nincs rajta kölcsön, csak a közműtartozások?

V: Hogyne volna. Hitel is van rajta. Ezt valamikor a tanács építette, akkor volt 360 ezer forint.

2. MUNKAVÁLLALÁS

V: Hát én annyit kaptam csak. 52 ezer lenne a bér, de én csak 22 500-at kaptam.

K: De miért?

V: Beküldték a végrehajtót, a NAV, a MÁV meg a kommunális adó, és így mindig csak ennyit kaptam. Hiába kiabáltam, nem volt igazam.

3. BANKSZÁMLA

K: Van bankszámlád?

V: Nincs.

K: De volt?

V: Volt, csak most már nincs, meg tartozásom van, és azért nincsen. A lánynak van.

K: Gondolom, levennék.

V: Le, vagy a 33 százalékot, vagy az 50-et.

4. EGÉSZSÉG

K: Neked, hogy van ez a banki hiteled, ez téged megvisel?

V: Meg is visel, meg kombinálok rajta.

Mindezek alapján három hipotézist fogalmaztunk meg a lejárt hivatalos tartozások negatív hatásairól.

1. A lejárt tartozású hiteladósok kisebb valószínűséggel vállalnak *bejelentett munkát*.

2. A lejárt tartozású hiteladósok kisebb valószínűséggel nyitnak és tartanak fenn *bankszámlát*.

3. A lejárt tartozású hiteladósok *mentális és fizikai egészsége* rosszabb, mint a lejárt tartozásokkal nem rendelkezőké.

A következőkben ezeket a hipotéziseket vizsgáljuk meg részletesebben a kérdőíves felmérés alapján.

¹ Az interjúkészítők között volt, aki hosszabb ideje ismerte az interjúalanyokat, mások az interjúkészítés előtt összevetegződtek, ezért a tegező szóhasználat.

Kérdőíves adatfelvétel

A célzott adatfelvétel érdekében 2019 márciusában és áprilisában a Soreco Research Kft. kérdőíves felmérést végzett a Budapesti Corvinus Egyetem megbízásából a Felsőoktatási Intézményi Kiválósági Program Pénzügyi és lakossági szolgáltatások kutatási projekt keretében. A kutatás a háztartások pénzügyi gazdálkodására irányult az ország egyik leghátrányosabb helyzetű megyéjének, Borsod-Abaúj-Zemplén megyének a kistélepülésein. A minta a megye nem városi háztartásaira nézve reprezentatív. Az adatfelvétel személyes megkérdezéssel, úgynevezett többlépcsős rétegzett véletlen mintavételi eljárással történt.

A mintavételi eljárás első lépcsőjében kiválasztották a mintába került településeket, illetve meghatározták az egyes településeken megkérdezendő háztartások számát oly módon, hogy azok a megye járásainak nem városi lakosságárányát tükrözzék (lásd *Függelék*). A mintavétel második lépcsőjében egy előre meghatározott kiválasztási algoritmus, úgynevezett véletlen sétás módszer segítségével a kérdezőbiztosok választották ki a megkérdezendő háztartásokat. Vagyis a háztartások nem egy előzetes címlista alapján, hanem a mintavétel településén véletlenszerűen lettek kiválasztva oly módon, hogy egy előzetesen rögzített kiindulási pontról indulva egy kötött útvonal-algoritmus segítségével minden ötödik háztartás került a mintába. Az egyes háztartásokban a pénzügyi kérdésekben leginkább kompetens háztartástagot kérték meg a kérdőív kitöltésére. Amennyiben a mintába került háztartásban visszautasították a válaszadást, úgy a mintába került legközelebbi háztartással vették fel a kapcsolatot. A mintavétel anonim módon történt, személyes adatokat nem vettek fel, a háztartások tehát nem azonosíthatók.

Összesen 504 háztartásról és 1794 személyről tudtunk meg információkat, közülük 1196 aktív korú (18–65 év között). Az elemzésből elhagytuk azokat a háztartásokat, ahol nem volt aktív korú tag. A fennmaradt 496 háztartásból 136-ban élt olyan személy (összesen 177 fő), akinek volt valamilyen lejárt tartozása. A kérdőív egyaránt tartalmazott a háztartás minden egyes (felnőtt) tagjára, a háztartás egészére és csak a válaszadóra vonatkozó kérdéseket. Az elemzésünkben kiemelkedően fontos szerepe van a gazdasági aktivitásnak, a bankszámlával rendelkezésnek és a lejárt tartozásoknak – az ezekre vonatkozó információt a megkérdezett háztartások minden felnőtt tagja esetében ismerjük. A válaszadók 72 százaléka nő volt, mivel többnyire ők ismerik jobban a háztartás gazdálkodását. Az elemzés során használt változókról lásd részletesen a *Függelék F1. táblázatát*.

Leíró statisztikák

Az alábbiakban a kérdőíves adatok segítségével jellemezzük a lejárt tartozású hiteladósokat és a háztartásukat. A leíró statisztikák megmutatják, hogy mit gondolnak maguk a megkérdezettek a vizsgált ok-okozati összefüggésekről, illetve mi jellemzi a lejárt tartozású háztartásokat a többi háztartáshoz képest.

Közvetlen megkérdezés

A kérdőívben közvetlenül rákérdeztünk arra, hogy az interjúalany ismer-e olyan embert, aki (nem magánszeméllyel szemben fennálló) lejárt tartozásai és a behajtástól való félelem miatt 1. nem vállal bejelentett munkát, mert levonnának a fizetéséből; 2. nem nyit bankszámlát, mert levonnák onnan a pénzét; illetve akinek emiatt 3. megromlott az egészsége. A válaszokban meg kellett adni azt is, hogy ez a fajta összefüggés saját magára, a háztartásban élő valamely közeli családtagjára vagy a tágabb családi, rokonsági körben, a településen vagy a még tágabb ismeretségi körben áll fenn (1. táblázat).

1. táblázat

A hipotézisekre való közvetlen rákérdezés eredményei

Ismer valakit, aki a lejárt tartozásai és a behajtástól való félelem miatt...	Összes válaszadó százalékában (N= 496)		Lejárt tartozású válaszadók százalékában (N= 117)
	háztartáson belül	tágabb ismeretségi körben ^a	háztartáson belül
...nem vállal bejelentett munkát, mert levonnának a fizetéséből	6	49	18
...nem nyit bankszámlát, mert levonnák onnan a pénzét	8	45	21
...egészségromlást tapasztalt	11	58	34

^a Beleértve a háztartást is.

Megjegyzés: a táblázat bemutatja, hogy a kérdőív alapján a válaszadók miként nyilatkoztak arról, hogy ismernek-e valakit a környezetükben, aki lejárt hitelei miatt nem vállal bejelentett munkát, nem nyit bankszámlát, vagy a lejárt tartozás negatív hatással volt az egészségére. A közölt értékek 1 százalékos szignifikanciaszinten különböznek 0-tól.

Forrás: kérdőíves felmérés, Borsod-Abaúj-Zemplén megye kistelepülései, 2019.

Az összes válaszadó közel fele (49 százalék) ismer olyan embert, akinek a lejárt tartozások miatt nincs bejelentett munkája, és hasonló nagyságrendben számolnak be negatív hatásokról a bankszámlával és az egészséggel összefüggésben is (45 százalék és 58 százalék). Ha csak azokat a háztartásokat nézzük, amelyeknek van lejárt tartozású tagjuk, közel ötödükben van olyan személy, aki konkrétan a tartozások miatt nem vállal bejelentett munkát (18 százalék), nem nyit bankszámlát (21 százalék), vagy akinek a megkérdezett szerint emiatt romlott meg az egészsége (34 százalék). Figyelemre méltó, hogy a szubjektív egészségromlás szűkebb és tágabb körben is nagyobb hangsúlyt kapott, mint a másik két következmény.

Külön megvizsgáltuk azokat a háztartásokat, ahol senkinek nem volt bankszámlája (az összes háztartás 30 százaléka). Az egész országra reprezentatív mintán az ilyen háztartások aránya alacsonyabb: Ilyés-Varga [2015] szerint 24 százalék, míg Horn-Kiss [2019] szerint 17 százalék. Nálunk főként azzal indokolták a bankszámla hiányát, hogy

nincs rá szükségük (60 százalék) és/vagy túl drága (51 százalék), 21 százalékuk azonban a behajtástól való félelemre (is) hivatkozott. *Ilyés-Varga* [2015] vizsgálatában a bankszámlával nem rendelkezők 90 százaléka mondta azt, hogy nincs rá szüksége, 25 százalék szerint túl drága, 10-11 százalék nem bízik a hitelintézetekben, és 3-4 százalék tart a biztonsági kockázatoktól. Megjegyezzük, hogy *Ilyés-Varga* [2015] kérdőívében eleve nem szerepelt az a válaszlehetőség, hogy tartanak a behajtástól, az ilyen jellegű félelmek valószínűleg a „nem bízik a hitelintézetekben” és a „tart a biztonsági kockázatoktól” felkínált válaszokban jelentek meg. Az is szembevetendő, hogy a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei falvakban a költségek jóval nagyobb szerepet játszanak, mint az országos mintán, aminek az alacsonyabb jövedelem lehet az egyik oka.

Bár az 1. táblázatban nem szerepel, arra is rákérdeztünk közvetlenül, hogy véleményük szerint összességében mennyire jelentenek súlyos problémát a lejárt hiteltartozások. A válaszadók szerint ez súlyos probléma a közvetlen környezetükben (66 százalék), a falujukban (81 százalék) és országosan is (89 százalék).

A fenti kérdéskörökben kapott válaszok konzisztensek, nincs okunk gyanakodni, hogy nem értették a kérdéseket, vagy más okból erőteljesen torzultak volna a válaszok. Kisebbségi torzítások azonban mindkét irányban elképzelhetők. A szűkebb család esetében a személyes érintettség és az önfelmentés igénye miatt lehetséges, hogy a lejárt tartozások hatása valamelyest eltúlzott; másrésztől elképzelhető, hogy vannak, akik nem szívesen vallják be sem a lejárt tartozásokat, sem azt, hogy bujkálnak a végrehajtás elől, tehát a két ellentétes torzító hatás akár ki is olthatja egymást. A szélesebb ismerősi kör esetében az információhiány inkább lefelé torzíthatta a válaszokat. Ebben az esetben, ha van is némi torzítás, az várhatóan inkább abba az irányba hat, hogy a válaszadók a reálisnál kevésbé súlyosnak mutatják be a problémát. A fenti eredmények tehát alátámasztják a mélyinterjúk alapján megfogalmazott hipotéziseinket.

Lejárt tartozású adósok jellemzése

A következő lépésben a kérdőíves felmérés során felvett adatbázisunk alapján megvizsgáljuk, hogy a minta statisztikai jellemzői is összhangban vannak-e a hipotéziseinkkel. Elsődleges célunk, hogy jellemezzük a lejárt tartozásokkal élő személyeket és háztartásokat, összehasonlítva a lejárt tartozásokkal nem rendelkezőkkel. Néhány esetben, amikor adathiányt tapasztaltunk, az adott megfigyelést teljes egészében kihagytuk a mintából. Ez torzíthatja az elemzésünket, de a torzító hatás nem jelentős, mert a legfontosabb jellemzőkben (lejárt tartozás, munkavállalás, életkor, végzettség, nettó jövedelem, társadalmi norma) az adathiány minimális (5 fő), de a többiben sem jelentős (néhány kivételtől – például a hitel törlesztőrészletétől – eltekintve). A 2. táblázat azt mutatja, hogy a lejárt tartozással rendelkezők almintája mennyiben tér el a lejárt tartozásokkal nem rendelkezőkétől. (A dőlt betűvel jelzett változók kerülnek majd be a következő pontban szereplő, többváltozós regressziós elemzésbe.) A táblázatban külön mutatjuk be azokat a változókat, amelyek értékét minden felnőttre ismerjük, azokat, amelyek csak háztartásszinten értelmezhetők, és azokat, amelyeket csak a válaszadókra nézve ismerünk.

2. táblázat
Különbségek a lejárt tartozással rendelkező és nem rendelkező személyek, illetve háztartások között (N= 1196)

Jellemzők	Van lejárt tartozása	Nincs lejárt tartozása	A különbség szignifikanciája	A megfigyelések száma
EGYÉNRE VONATKOZÓ VÁLTOZÓK				
<i>Nyolcórás munka (százalék)</i>	11	42	0,000***	1196
<i>Bejelentett munka (százalék)</i>	13	45	0,000***	1196
<i>Nem – nő (százalék)</i>	50	50	0,970	1183
<i>Életkor (év)</i>	43	39	0,000***	1196
<i>Végzettség – nincs nyolc általános (százalék)</i>	21	4	0,000***	1196
<i>Végzettség – rendelkezik érettségivel (százalék)</i>	3	27	0,000***	1196
<i>Nettó jövedelem (ezer forint)</i>	60,4	95,8	0,000***	1196
<i>Bankszámla (százalék)</i>	32	60	0,000***	1157
<i>Hitel-törlesztőrészlet (ezer forint)</i>	21,0	28,9	0,000***	286
HÁZTARTÁSRA VONATKOZÓ VÁLTOZÓK				
<i>Korrigált létszám (fő)</i>	3,3	3,6	0,029**	1196
<i>A gyerekek száma</i>	1,7	1,3	0,004***	1196
<i>Egy főre jutó jövedelem</i>	52,3	90,6	0,000***	1151
<i>Van devizahitel (százalék)</i>	21	20	0,576	1160
<i>Fizetőképességi mutató</i>	1,0	1,2	0,000***	1143
<i>Településfejlettségi mutató</i>	40,9	42,4	0,112	1165
<i>Beteg a háztartásban (százalék)</i>	31	21	0,010***	1165
<i>Érzékelt társadalmi elutasítás: lejárt tartozás</i>	0,2	0,3	0,034**	1196
<i>Érzékelt társadalmi elutasítás: feketemunka</i>	0,2	0,2	0,964	1196

A 2. táblázat folytatása

Jellemzők	Van lejárt tartozása	Nincs lejárt tartozása	A különbség szignifikanciája	A megfigyelések száma
VÁLASZADÓRA (háztartásonként egy fő) VONATKOZÓ VÁLTOZÓK (százalék)				
Dohányzás	56	38	0,001***	496
Hetente többször fogyaszt alkoholt	1	3	0,093*	496
Van rendszeres gyógyszereszedő a családban	38	38	0,893	493
Gyakran ideges	60	36	0,000***	496
Gyakran érez reménytelenséget	48	22	0,000***	495
Gyakran fáradt	65	46	0,000***	495
Kevés örömet lelte bármiben	51	24	0,000***	496
Nem jár társaságba	63	45	0,000***	496
Egészségével elégedett	48	56	0,126	496

Megjegyzés: a táblázat bemutatja, hogy a lejárt tartozással rendelkező és nem rendelkező háztartásokra az egyes változókra az egyes változók milyen átlagos értéket vesznek fel (2. és 3. oszlop). A változók pontos tartalmát lásd a *Függelék FI. táblázatában*. Dólt betűvel jelöltük a regressziós elemzésünkbe bevont változókat.

A lejárt tartozások és a többi változó függetlenségére vonatkozó hipotézist független t -, Mann–Whitney- vagy Kruskal–Wallis-próbával vizsgáltuk meg attól függően, hogy a változó lejárt tartozások alapján vett almintákban az eloszlások hasonlóak-e, vagy sem, illetve normálosztást követnek, vagy sem. A függetlenségre vonatkozó nullhipotézist elvethetjük, ha az elsőfajú hiba valószínűsége (p -érték) az adott küszöbértéknél kisebb. *** 1 százalékos, ** 5 százalékos, * 10 százalékos szinten szignifikáns különbség.

Forrás: kérdőíves felmérés, Borsod-Abaúj-Zemplén megye kistéleplései, 2019.

A lejárt tartozásúak almintája arányaiban kicsi: 179/1196, ami kevesebb, mint 15 százalék, ugyanakkor a 496 vizsgált háztartás közül 136-nak (27 százalék) van lejárt tartozással rendelkező tagja. A társadalmi hatás szempontjából a lejárt tartozású hiteladósok népsége nem tekinthető jelentéktelennek, elég csak arra gondolni, hogy a devizahiteles válság tetőpontján a banki portfóliókban a nemfizető lakossági devizahitelek aránya közel 22 százalék volt, aminek akkora súlya volt, hogy a következő évtizedre jelentősen meghatározta a közbeszédet és a közpolitikákat.

A 2. táblázatban akár a nyolcórás bejelentett munkát nézzük, akár minden bejelentett munkát, az eltérés jelentős a két alminta között (rendre 31 és 32 százalékpont), és szignifikáns. Világos tehát, hogy szoros negatív kapcsolat áll fenn a munkavállalás és a lejárt tartozások között. Nem egyértelmű azonban, hogy a lejárt tartozások okozzák-e az alacsonyabb munkavállalást (lejárt tartozások → bejelentett munka), vagy fordítva, a bejelentett munka hiánya okozza a nemfizetést (bejelentett munka → lejárt tartozások). Valószínű, hogy mindkét hatás egyszerre érvényesül, éppen ez a pozitív visszacsatolás hozza létre a szegénységi csapda alapját képező ördögi kört. A 2019-es és az azt megelőző évekre jellemző nagy gazdasági prosperitás és az ezzel járó fokozott munkaerő-kereslet alapján feltételezhetjük, hogy a minket érdeklő hatás (lejárt tartozások → bejelentett munka) erőteljesen jelen volt. Más szóval, ebben az időszakban, ha valaki akart bejelentett állásban dolgozni, akkor arra rengeteg lehetősége kínálkozott. Anekdotikus elbeszélések is alátámasztják, hogy sok esetben kimondottan a behajtás elkerülése érdekében ajánlott a munkáltató speciális (például napi elszámoláson alapuló, készpénzes) munkaszerződéseket, illetve egyes külföldi munkalehetőségeket azzal hirdettek, hogy így könnyen kijátszható a követeléskezelő. A lehetséges ok-okozati összefüggéseket a következőkben még részletesebben megvizsgáljuk.

A nem tekintetében nincs különbség a lejárt hiteltartozással rendelkezők és a nem rendelkezők között. A lejárt tartozással rendelkezők átlagosan néhány évvel idősebbek, az eltérés szignifikáns, de nem jelentős. Az 1. ábrán látható, hogy a kapcsolat nem lineáris (a 18–25 évesek jellemzően nem tudnak még lejárt tartozást felhalmozni, és a 60–65 évesek is alulreprezentáltak a lejárt tartozással bíró populációban).

A végzettség is szignifikánsan eltér a két almintán, a lejárt tartozásúaknak alacsonyabb a végzettsége, jóval többen vannak közöttük, akik a nyolc osztályt sem végezték el, és jóval kisebb a legalább érettségivel rendelkezők aránya. A végzettség hathat a lejárt tartozásokra és a munkavállalásra is, ezért a regressziós modellben mint fontos kontrollváltozót fogjuk szerepeltetni.

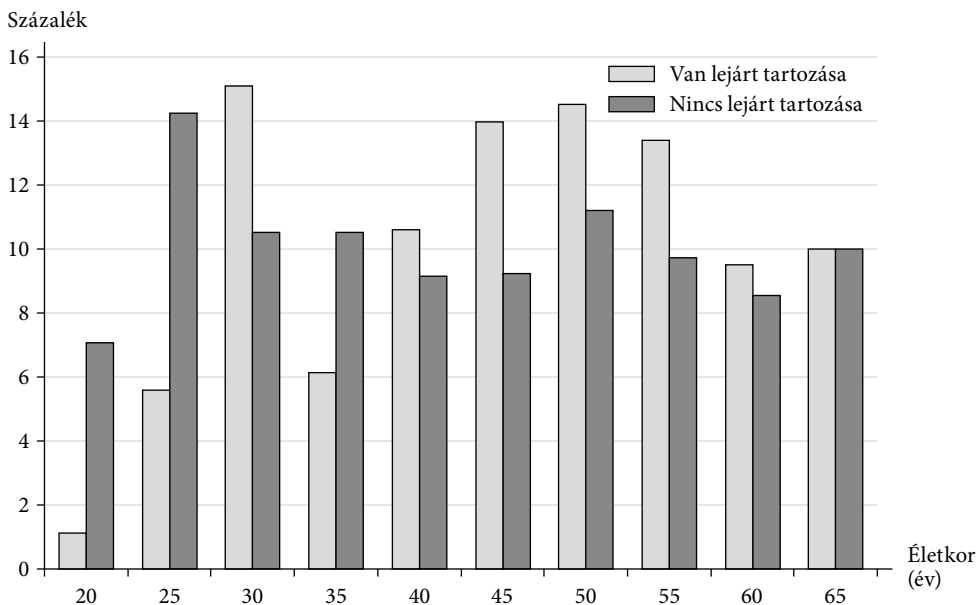
Az előző havi, munkából származó nettó jövedelem erősen korrelál azzal, hogy van-e bejelentett nyolcórás munka. Nem véletlen, hogy az eltérés e tekintetben is jelentős és szignifikáns: több mint 35 ezer forintos előnyük van azoknak, akiknek nincs lejárt tartozásuk. A 2. ábra mutatja a nettó jövedelem eloszlását a két almintán.

Megállapíthatjuk, hogy az alacsonyabb – a minimálbér alatti – jövedelemkategóriákban a lejárt tartozásúak egyöntetűen és jelentősen felülreprezentáltak.

A lejárt tartozásúaknak szignifikánsan több gyereke van, így szignifikánsan nagyobb a családjuk (lásd 2. táblázat), ami további súlyos kérdéseket vet fel a gyermekszegénységgel és az intergenerációs társadalmi mobilitással kapcsolatban (de ezek

1. ábra

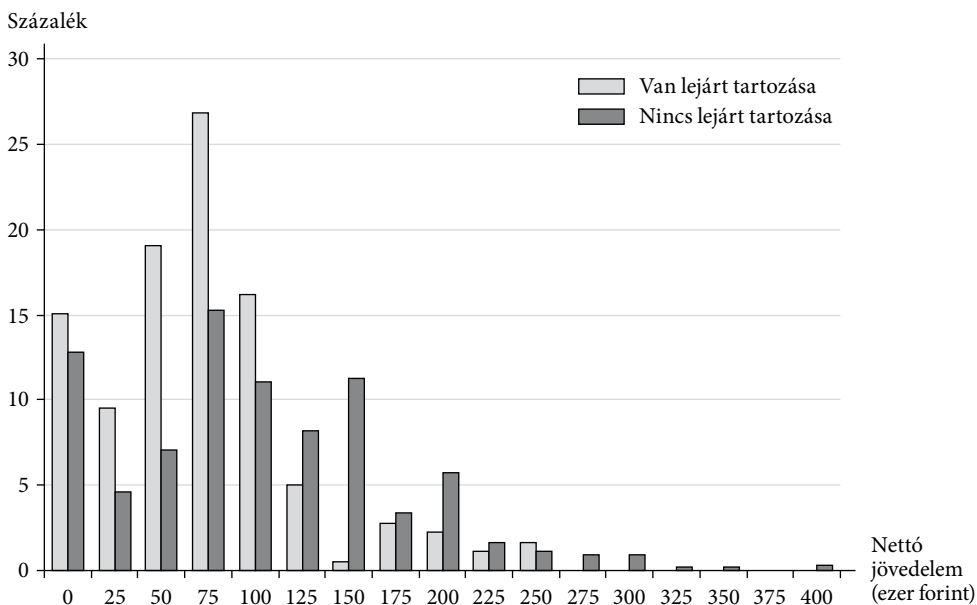
Az életkor eloszlása a lejárt hiteltartozással rendelkezők és a nem rendelkezők almintáján

Forrás: kérdőíves felmérés, Borsod-Abaúj-Zemplén megye kistéleptülései, 2019.

2. ábra

A havi nettó jövedelem eloszlása a lejárt hiteltartozással rendelkezők és a nem rendelkezők almintáján

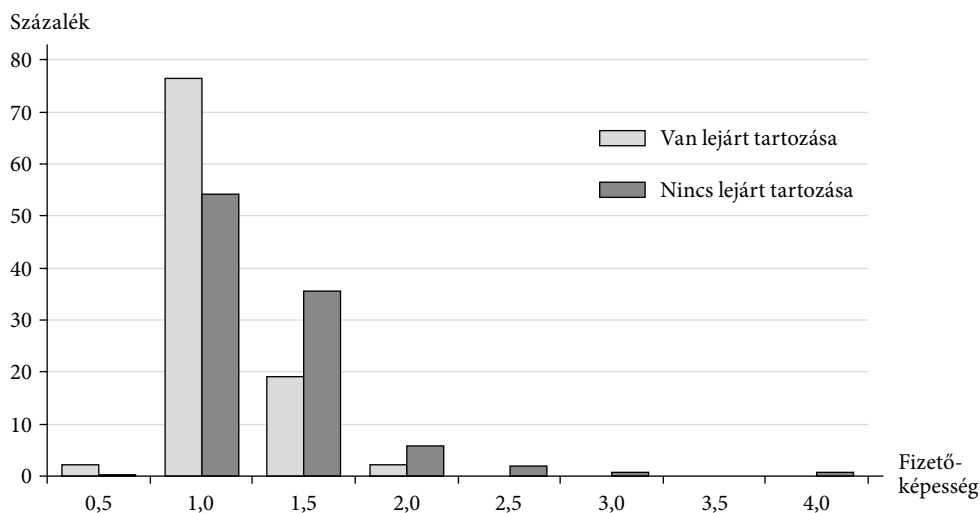

Forrás: kérdőíves felmérés, Borsod-Abaúj-Zemplén megye kistéleptülései, 2019.

vizsgálata túlmutat tanulmányunk keretén). A háztartásban az egy főre jutó jövedelem szignifikánsan nagyobb ott, ahol nincs lejárt tartozás, de az eltérés nem sokkal tér el az egyéni jövedelmekben mért különbségtől. A törlesztőrészletek nagyságáról kevés adat állt rendelkezésre, és nem is igazán megbízható, mert a válaszolók bizonytalanok voltak e tekintetben. Előzetes várakozásainkkal ellentétben nincs különbség a két csoport között abból a szempontból, hogy volt-e devizahitel a családban. A háztartás szintjén definiáljuk az úgynevezett fizetőképességet, amely a háztartás összes havi hivatalos nettó bevétele osztva az összes havi kiadással. A háztartás anyagi helyzetét jól jellemzi, hogy a fizetőképességi mutató értéke 1 alatt vagy fölött van (3. ábra).

3. ábra

A fizetőképesség eloszlása a lejárt hiteltartozással rendelkezők és a nem rendelkezők almintáján

Megjegyzés: fizetőképesség = a háztartás összes havi hivatalos nettó bevétele/összes havi kiadás.

Forrás: kérdőíves felmérés, Borsod-Abaúj-Zemplén megye kistelepülései, 2019.

A 3. ábra tanulsága az, hogy a háztartások jelentős része (több mint fele) hónapról hónapra él, még a lejárt tartozásokkal nem rendelkező almintán is, legalábbis ami a hivatalos bevételeket illeti. Az ily módon kifizített háztartások között – nem meglepő módon – a lejárt tartozással rendelkezők jóval nagyobb arányt képviselnek.

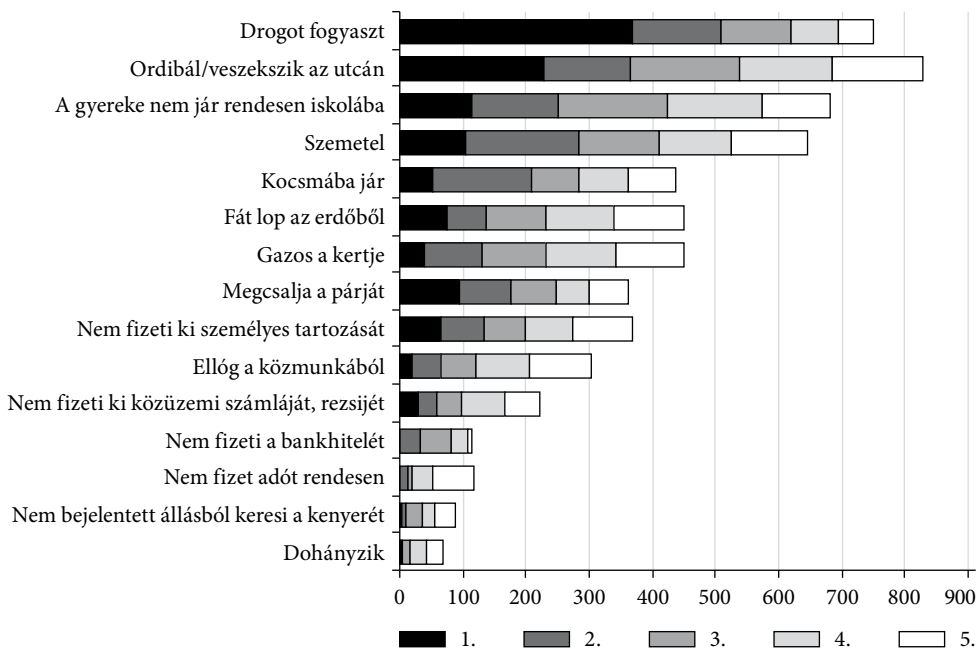
Visszatérve a 2. táblázathoz, a bankszámla-tulajdonlás jelentősen (28 százalékponttal) alacsonyabb a lejárt tartozással rendelkezők körében, és az eltérés szignifikáns, ami összecseng a várakozásainkkal. A regressziós elemzésben részletesen megvizsgáljuk a bankszámla-tulajdonlást mint eredményváltozót. A szenvedélybetegségekkel, az egészségi állapottal és a lelkiállapottal kapcsolatos változók jelentős része komoly és szignifikáns eltérést mutat a lejárt tartozásokkal nem rendelkezők előnyére, kivétel ez alól az alkoholfogyasztás és a rendszeres gyógyszeresedés. Meglepő módon a lejárt tartozással nem rendelkezők között több a nagyívó, de a különbség csak 10 százalékos szinten

szignifikáns. E tekintetben azonban torzíthatja a képet, hogy a válaszadók nagy része nő. Csak a férfi válaszadókat nézve a mintánkban 8 százalék a hetente többször vagy naponta alkoholt fogyasztók aránya (a KSH [2019] szerint országosan közel 6 százalék a nagyivók aránya). A mentális és fizikai állapotot általában jól jellemzi az egyén önbevallása (mennyire elégedett az egészségével – Jylhä [2009]), ezért a regressziókban az egyéni egészségi mutatók közül többnyire csak ezt az egy változót fogjuk használni. Figyelembe vesszük azonban azt is, hogy van-e a háztartásban olyan személy, aki a rossz egészségi állapota miatt nem tud dolgozni. Ez a változó (beteg a háztartásban) önmagában szignifikáns eltérést mutat (10 százalékponttal többször fordul elő a lejárt tartozással rendelkezők körében), és feltételezhetjük, hogy nemcsak a hitelek visszafizetésére, de a munkavállalásra is hat, ezért kontrollváltozóként bevonjuk a regressziós modellbe.

A kérdőívben felsoroltunk néhány olyan viselkedésformát, amelyet a társadalom többnyire elítél, majd a válaszadókat arra kértük, hogy válasszák ki és állítsák sorrendbe azt az ötöt, amelyeket véleményük szerint az adott településen élők leginkább elítélnek. A válaszokat a háztartás összes felnőtt tagjára kiterjesztettük (4. ábra).

4. ábra

A viselkedésformák negatív társadalmi megítélése

Megjegyzés: az ábra azt mutatja, hogy az egyes viselkedésformákat hányan jelölték meg az első öt leginkább elutasítottak (1. leginkább elutasított; 2. második leginkább elutasított...stb.).
Forrás: kérdőíves felmérés, Borsod-Abaúj-Zemplén megye kistelepülései, 2019.

Ha a legtöbb említést nézzük, akkor az utcán ordibálás és veszekedés vezet a legmegvetendőbb viselkedésformák listáján, ha pedig az első helyezések számát nézzük, akkor a droghasználat. Érdekes, hogy a személyes hitelek, a rezsizs, a bankhitelek

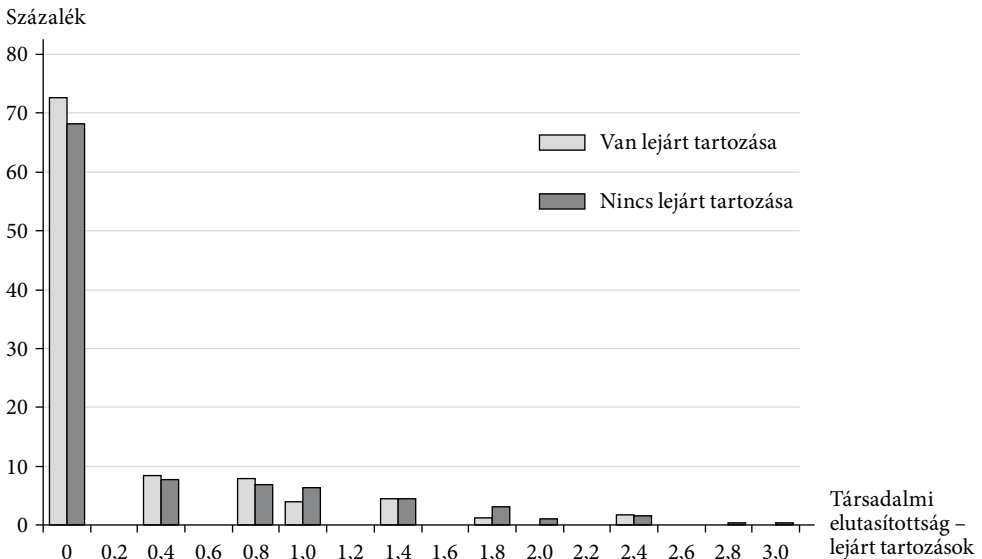
és az adó nem fizetése sokkal hátrébb sorolódott, különösen a hivatalos tartozások (rezsi, bankhitel, adó) meg nem fizetése tűnik „bocsánatos bűnnek”, ezeknél már csak a feketemunka és a dohányzás kevésbé elutasított.

A válaszok alapján minden egyénhez hozzárendeltünk egy, a válaszdóra jellemző, érzékelt társadalmi elutasításnak nevezett kompozit indexet, külön a lejárt tartozásokkal és külön a fekete munkával kapcsolatban. Előbbit úgy számoltuk, hogy a „nem fizeti ki közüzemi számláját, rezsijét”, a „nem fizeti a bankhitelét” és a „nem fizet adót rendesen” viselkedésformák 5 pontot kaptak, ha első helyen jelölte meg a válaszdó, 4-et, ha második helyen, 3-at, ha harmadik helyen, 2-t, ha negyedik helyen, és 1-et, ha ötödik helyen (nullát, ha nem volt benne az első ötben), majd ezeket a pontokat a három viselkedésformára nézve átlagoltuk. A nem bejelentett munkával kapcsolatos (érezkelt) averziót ugyanígy számszerűsítettük (persze nem kellett átlagolni, mert csak egy ilyen jellegű viselkedésforma volt). Az érzékelt társadalmi elutasítás nevű változó tehát annál nagyobb elutasítottságot tükröz, minél magasabb az értéke. Ez tehát egy percepció, amely tartalmaz objektív és szubjektív elemeket – ezeket az elemzésünkben nem választjuk szét. A becsléseink szempontjából csak az a lényeges, hogy a megkérdezett mit gondol arról, hogy mekkora az ő környezetében az elutasítottság, hiszen ez befolyásolhatja a hitel-visszafizetést.

A 2. táblázatban a lejárt tartozásokkal kapcsolatos érzékelt társadalmi averzió szignifikánsan kisebb azok körében, akiknek van lejárt tartozásuk, s ez logikusnak tűnik. Érdekes módon a feketemunkával kapcsolatos averzió tekintetében nincs különbség a két almintán. Az 5. ábra a lejárt tartozásokkal kapcsolatos társadalmi elutasítás eloszlását mutatja a két almintán.

5. ábra

A lejárt tartozásokkal szemben érzékelt társadalmi elutasítás eloszlása a két almintán

Forrás: kérdőíves felmérés, Borsod-Abaúj-Zemplén megye kistépelülései, 2019.

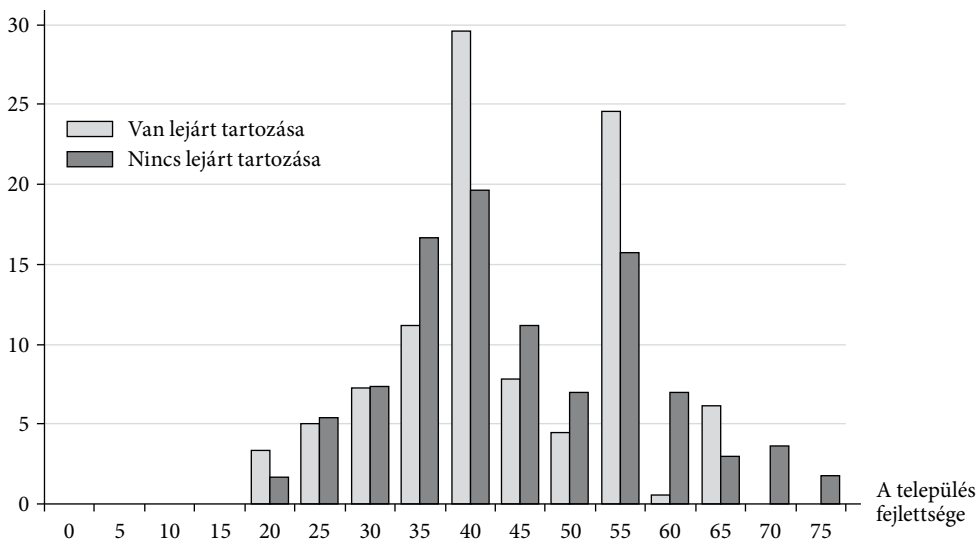
A lejárt tartozásokkal kapcsolatosan érzékelt társadalmi elutasítás eltér a két almintán, azok, akiknek van lejárt tartozása, kevésbé gondolják, hogy a társadalom elítéli őket ezért, és fordítva.

Végül a település fejlettségét a KSH kompozit településindikátorával mértük, és ebben is találtunk szignifikáns eltérést (6. ábra).

6. ábra

A település fejlettségi mutatójának eloszlása a két almintán

Százalék

Forrás: kérdőíves felmérés, Borsod-Abaúj-Zemplén megye kistelepülései, 2019.

A kompozit településindikátor számítását a kedvezményezett járásokról és településekről szóló 290/2014. (XI. 26.) és 105/2015. (IV. 23.) kormányrendeletek szabályozzák. Ahogy a neve is mutatja, számos különböző – a társadalomra, a demográfiára, a lakás- és életkörülményekre, a helyi gazdaságra és munkaerőpiacra, illetve az infrastruktúrára és környezetre vonatkozó – jellemzőt aggregál.

A 6. ábrán mindkét almintán kétmódusú eloszlást mutat, ami valószínűleg Borsod-Abaúj-Zemplén megye településszerkezetével magyarázható. Bár az ábrán szemmel nehezen kivehető, de a lejárt tartozással rendelkezők tipikusan kevésbé fejlett településeken élnek. Ez a különbség kihathat a munkavállalásra is, ezért a következőkben szereplő regressziós elemzésekbe bevonjuk ezt a változót is.

Többváltozós elemzés

Most többváltozós lineáris regressziós modellben vizsgáljuk a változók összhatását a munkavállalásra, a bankszámlahasználatra és az egészségre, és külön hangsúlyt helyezünk a lejárt tartozásokra mint lehetséges magyarázó változóra. Felmerül

a nemlinearitás problémája, azonban a Ramsey-féle RESET-próba (*Regression Equation Specification Error Test*) nem igazol hibás specifikációt, vagyis alátámasztja, hogy a lineáris modell használható a munkavállalás (számolt F -érték 14,92, kritikus érték 1,70), a bankszámlahasználat (számolt F -érték 10,55, kritikus érték 1,65) és az egészségtelenségi index esetén is (a Ramsey-féle polinomiális együttműködés nem szignifikánsak, a p -értékek rendre 0,28 és 0,59 a másod-, illetve a harmadfokú polinomokra). A 2. táblázatban szereplő változók közül aszerint válogattunk, hogy a kérdőíves válaszok eléggé megbízhatóak voltak-e, illetve hogy az általunk felvázolt ok-okozati térkép alapján zavaró változónak számítottak-e (azaz a kihagyásuk endogenitást okozott volna). Többféle specifikációval próbálkoztunk a robusztusságvizsgálat során, a legérdekesebb, illetve leginkább reálisnak tekintett változatokat mutatjuk be az alábbiakban.

A végzettséget tovább részletezzük és mint kategóriaváltozót szerepeltetjük: nincs nyolc osztály (viszonyítási pont), nyolc osztály, szakma, érettségi, diploma. A kor mellett a kor négyzetét is bevonjuk a vizsgálatba, hogy figyelembe vegyük az életkor és a munkavállalás közötti nemlineáris kapcsolatot (lásd 1. ábra). A változók tartalmának részletes leírása az előzőkben és a *Függelék F1. táblázatában* található.

Lejárt tartozások és munkavállalás

Az első hipotézisünk arra vonatkozik, hogy a lejárt tartozások negatívan hatnak a bejelentett munkavállalásra, mert az adósok igyekeznek elkerülni a behajtást. A lejárt tartozások más csatornákon keresztül is befolyásolhatják a munkakínálatot, például a romló hitelképesség következtében (*Dobbie és szerzőtársai [2020]*) romlik a munkavállaló esélye, hogy munkát találjon, megtartson vagy a munka feltételeit megválogassa (*Herkenhoff [2019]*). Ezenkívül a jelzáloghitelekhez kapcsolódóan a fedezetül szolgáló ingatlan értékének romlása szintén vezethet a mobilitás csökkenéséhez, illetve teljes megszűnéséhez (*Bernstein–Struyven [2017]*). Ezeket az összefüggéseket azonban az interjúalanyok nem említették.

A lejárt tartozásokkal összefüggésben a 3. táblázat mutatja a regressziós eredményeket külön minden bejelentett munkára és külön csak a nyolcórás bejelentett munkára. A közmunkát nem vettük bele egyik változóba sem, mert a mélyinterjúk során felmerült, hogy egyes esetekben a közmunkáért járó fizetés készpénzben is felvehető, és így részben elkerülhető a behajtás. Másrészt, a közmunka vállalása sok esetben nem szabad döntés eredménye.

A 3. táblázatból az látható, hogy a bejelentett munka és a lejárt tartozások között szoros kapcsolat van: lejárt tartozások esetén átlagosan 23 százalékponttal kisebb a bejelentett munka valószínűsége. *Ceteris paribus* a férfiak, a középkorúak és a magasabb végzettségűek nagyobb valószínűséggel dolgoznak. A fizetőképesség (családi összes hivatalos nettó bevétel osztva az összes megélhetési kiadással), azaz a háztartási költségvetés kifizetettsége ebben a modellben nem szignifikáns a munkavállalásra nézve sem közgazdasági, sem statisztikai megközelítésben – valószínű, hogy hatását (részben) felveszik a lejárt tartozások és a végzettség. A bejelentett munka és

3. táblázat

Lejárt tartozások és munkavállalás

		Y = Bejelentett munka (N = 1131)			Y = Nyolcórás munka (N = 1131)		
		módosított $R^2 = 0,250$			módosított $R^2 = 0,244$		
		β	t	p	β	t	p
C	Konstans	-0,80	-5,56	0,000***	-0,81	-5,73	0,000***
X	Lejárt tartozás	-0,23	-5,96	0,000***	-0,21	-5,61	0,000***
Z ₁	Nem (nő)	-0,15	-5,77	0,000***	-0,14	-5,52	0,000***
Z ₂	Kor	0,05	7,38	0,000***	0,05	7,48	0,000***
Z ₂	Kor négyzete	0,00	-6,98	0,000***	-0,00	-7,11	0,000***
Z ₃	Végzettség: nyolc osztály	0,13	2,46	0,014**	0,11	1,99	0,046**
Z ₃	Végzettség: szakma	0,36	6,45	0,000***	0,35	6,26	0,000***
Z ₃	Végzettség: érettségi	0,42	6,94	0,000***	0,40	6,79	0,000***
Z ₃	Végzettség: diploma	0,53	6,64	0,000***	0,53	6,76	0,000***
Z ₄	A település fejlettsége	0,00	2,46	0,014**	0,00	2,45	0,014**
Z ₅	Fizetőképesség	0,00	-0,02	0,982	0,01	0,36	0,722
Z ₆	Beteg a háztartásban	-0,06	-2,02	0,044**	-0,07	-2,29	0,022**

Megjegyzés: a táblázat összefoglalja a legkisebb négyzetek módszerén alapuló lineáris regressziós modell becslésének eredményeit. C a konstans, X a magyarázó változó, és Z_i a kontrollváltozókat jelöli. Robusztus standard hibák mellett az eredmények hasonlóak.

*** 1 százalékos, ** 5 százalékos, * 10 százalékos szinten szignifikáns különbség.

Forrás: kérdőíves felmérés, Borsod-Abaúj-Zemplén megye kistéleplései, 2019.

a „beteg a háztartásban” változó között negatív az összefüggés (-6 százalékpont az eltérés). A település fejlettségének a hatása 5 százalékos szinten szignifikáns, a változó értékének egyszázrésznyi növekedése mintegy 4 százalékponttal növeli a bejelentett munka valószínűségét. Ha csak a nyolcórás bejelentett munkát nézzük, hasonló eredményeket kapunk. Szintén hasonló eredményeket kapunk, ha a településfejlettségi mutató helyett járási indikátorváltozókat használunk.

Kérdés, hogy a fentiekben kimutatott kapcsolat hatásirányt is jelent-e. A lejárt tartozások miatt alacsonyabb a munkavállalás, vagy fordítva: azért nem tudták törleszteni a hitelt, és járt le a tartozás, mert nem volt bejelentett munkájuk (*Dimitrios és szerzőtársai* [2016]). A modellben számos olyan magyarázó változót figyelembe vettünk, amelyek közvetlenül befolyásolják a munkavállalást, de érdemes végiggondolni, hogy adathiány miatt milyen fontos „zavaró” változók maradhattak ki a fenti elemzésből, amelyek a valóságban kapcsolatban állnak a lejárt tartozásokkal és a munkavállalással is, így kihagyásuk endogenitást visz a rendszerbe, ami torzíthatja az eredményeket. Ilyen kihagyott változók lehetnek a személyiségjegyek, például a megbízhatóság, pontosság, lelkiismeretesség, amelyek valószínűleg negatívan hatnak a lejárt tartozásokra, és pozitívan a munkavállalásra. Ezek a kihagyott

változók valószínűleg lefelé torzítják a lejárt tartozások együtthatóját, vagyis a 23, illetve 21 százalékpontos negatív hatás a regisztrált és a nyolcórás munkára vetítve túlzás, abszolút értékben ennél valamivel kisebb hatás a reális. Esetleg fontos további kihagyott változó lehet a türelem és a kockázatvállalás, de ezek hatásiránya kevésbé világos. A modellszámítások azt valószínűsítik, hogy a közvetlen megkérdezés eredménye reális, talán egy kicsit alul is van becsülve.

Mivel elemzésünk középpontjában kifejezetten a „lejárt hitelek → bejelentett munka” hatás áll, megvizsgáljuk a kapcsolatot egy speciális instrumentális változó, a lejárt tartozásokkal szemben érzékelt társadalmi elutasítás segítségével is.

Egy alkalmas instrumentális változótól (*IV*) azt várjuk, hogy hasson az *X* magyarázó változóra, független legyen a Z_i kontrollváltozóktól, és közvetlenül ne hasson az *Y* eredményváltozóra (csak az *X*-en keresztül). A gyakorlatban általában nehéz olyan változót találni, amely egyértelműen megfelel az összes követelménynek. Az alábbiakban bemutatjuk, milyen eredményre vezet, ha az *X* a lejárt tartozás, az *Y* a bejelentett munka, az *IV* pedig a lejárt tartozások iránt érzékelt társadalmi elutasítás.

A 4. és 5. ábra mutatta az egyes viselkedésformák társadalmi elutasításának eloszlását a vizsgált populációban. Emlékeztetünk arra, hogy az interjúalanyokat megkértük, hogy egy előre megadott listából válasszák ki és rangsorolják azt az ötöt, amelyeket véleményük szerint az adott településen élők leginkább elítélnék. Ez alapján számítottunk egy kompozit mutatót a hivatalos tartozásokra (rezi, bankhitel, adó). A modellszámítások során a válaszadók feleleteit a háztartás összes tagjára kiterjesztettük.

A kompozit mutató, vagyis a lejárt tartozásokkal szemben érzékelt társadalmi elutasítás vélhetően nem függ össze erősen az egyént és a családot jellemző kontrollváltozókkal, hiszen a kérdés a falu véleményére vonatkozott. Ezzel együtt természetesen lehetséges, hogy a falu véleményére vonatkozó egyéni vélekedést meghatározzák az egyéni jellemzők is. Mindenesetre a lejárt tartozásokkal szembeni társadalmi elutasítási mutatónk a mintánkon alig korrelál az egyéni jellemzőkkel, a függetlenség hipotézise nem vethető el. Az is elképzelhető, hogy a különböző deviáns viselkedések, mint például a feketemunka és a hitelek nem fizetésének elutasítása között van kapcsolat. Mi azonban erre utaló jelet nem találtunk, a korreláció az érzékelt elutasítottságok között nagyon gyenge kapcsolatot mutat (Kendall-féle $\tau = 0,07$). Felmerülhet az a szempont is, hogy a társadalmi elvárások változhatnak az elvárással szembeni deviáns viselkedés hatására, például egy exogén sokk következtében. Ilyen exogén sokknak tekinthetjük a devizahitel-válságot, ami miatt, ha megnő a nemfizető háztartások aránya, akkor esetleg valószínűvé válhat, hogy kevésbé ítélik el azokat, akik nem fizetik a tartozásukat (*Becker–Murphy* [2009]). Az általunk elemzett adatbázison azonban nincs kapcsolat a devizahitelek és az érzékelt társadalmi elutasítás között (a Mann–Whitney-féle *p*-érték = 0,391). Ezt a kapcsolatot megvizsgáltuk településre lebontva is, de a *t*-próbák és Mann–Whitney-próbák ekkor sem igazolták a kapcsolatot a két változó között. Továbbá, a település fejlettsége elvben összefügghet a társadalmi normákkal, de itt sem látunk szoros korrelációt (+0,05). Logikai alapon feltételezhetjük, hogy a lejárt tartozásokkal szembeni elutasítás hat a hitelek visszafizetésére, de közvetlenül nem hat a munkavállalásra, csak a lejárt tartozásokon keresztül.

Ha a lineáris valószínűségi modellben (*linear probability model, LPM*) regresszáljuk először az X , majd az Y változót a társadalmi elutasításra, akkor rendre $-0,033$ és $+0,133$ értékeket kapunk a koefficiensekre (a standard hiba rendre $0,018$ és $0,024$), ami $0,133/-0,033 = -4,03$ együttthatót implikál az X és az Y közötti kapcsolatra. Az előjelek ugyan megfelelnek a vártnak, de a lineáris valószínűségi modellben értelmezhetetlen a $4,03$ -os együtttható. Ha logit regresszióval végezzük ugyanezt az elemzést, akkor azt kapjuk, hogy a lejárt tartozások több mint 14 százalékkal csökkentik annak esélyét, hogy az adósnak bejelentett munkája lesz.

Az instrumentális változón alapuló elemzésünk nyilvánvaló elvi és gyakorlati korlátai ellenére a 14 százalékpontos becslt együttthatót reálisnak tartjuk, különösen, ha figyelembe vesszük a mélyinterjúk, a közvetlen megkérdezések, a többváltozós regressziós elemzés eredményeit és ez utóbbival összefüggésben a kihagyott változók feltételezett hatását is.

Lejárt tartozások és bankszámla

A következő lépésben rátérünk a második hipotézisünk vizsgálatára, amely szerint a lejárt tartozások a bankszámla-tulajdonlásra is negatívan hatnak. Számos tanulmány megmutatta, hogy a bejelentett munka és a bankszámla között szoros kapcsolat van (*Ilyés–Varga [2015], Horn–Kiss [2019]*), így ha a lejárt tartozások negatívan hatnak a bejelentett munkára (lásd 3. táblázat), akkor közvetve valószínűleg a bankszámlára is. A mélyinterjúk alapján azonban azt feltételezzük, hogy létezik egy közvetlen csatorna is a lejárt tartozások és a bankszámla között, nevezetesen a behajtás elkerülésének igénye. A 4. táblázat mutatja a többváltozós regressziós elemzés eredményét. Annak érdekében, hogy eredményeink összehasonlíthatók legyenek hasonló, bár országos szinten reprezentatív kutatások eredményeivel (*Ilyés–Varga [2015], Horn–Kiss [2019]*), regressziós modellünket kibővítettük a bejelentett munka (kétértékű változó) és a nettó jövedelem változóival is. A bankszámlahasználatot ugyanis az előző modellben alkalmazott változókon túl befolyásolhatja a bejelentett munka megléte és a jövedelem nagysága is.

Eltérés az előző – a munkavállalást magyarázó – modellhez képest, hogy itt a településfejlettségi mutató helyett a járások indikátorváltozóit használjuk. A bankszámlanyitást ugyanis az is befolyásolja, hogy az adott környéken mennyire könnyen érhető el a bankszámlával kapcsolatos szolgáltatások, ami nem feltétlenül esik egybe a fejlettséggel.

A lejárt tartozások szignifikáns negatív kapcsolatban vannak a bankszámlahasználattal: ha van lejárt tartozás, akkor 9 százalékponttal csökken a valószínűsége a bankszámlahasználatnak. A bejelentett munka 21 százalékponttal növeli a bankszámlahasználat esélyét, és feltételezésünknek megfelelően a nagyobb jövedelem is pozitívan hat a bankszámla meglétére. Ha a nettó jövedelem és a bejelentett munka változókat kivesszük a modellből, akkor a lejárt tartozások együttthatója 15 százalékpontra nő.

A nem és a kor tekintetében nem robusztusak az eredményeink, a koefficiensek nagysága és szignifikanciája nagyon függ a bevont kontrollváltozóktól. Annyi

4. táblázat

Lejárt tartozások és bankszámla

		Y = Bankszámla (N = 1131)		
		módosított $R^2 = 0,323$		
		β	t	p
C	Konstans	-0,14	-0,97	0,332
X	Lejárt tartozás	-0,09	-2,31	0,021**
Z ₁	Nem	0,08	3,14	0,002***
Z ₂	Kor	0,00	0,50	0,620
Z ₂	Kor négyzete	0,00	-0,61	0,541
Z ₃	Végzettség: nyolc osztály	0,07	1,27	0,204
Z ₃	Végzettség: szakma	0,21	3,78	0,000***
Z ₃	Végzettség: érettségi	0,32	5,38	0,000***
Z ₃	Végzettség: diploma	0,40	5,00	0,000***
Z ₅	Fizetőképesség	0,03	1,01	0,312
Z ₆	Beteg a családban	-0,04	-1,14	0,256
Z ₇	Nettó jövedelem	0,00	5,78	0,000***
Z ₇	Bejelentett munka	0,21	6,52	0,000***
Z ₈	Járás 54	0,28	3,19	0,001***
Z ₈	Járás 55	0,17	2,12	0,034**
Z ₈	Járás 56	0,17	1,97	0,049**
Z ₈	Járás 57	0,29	3,33	0,001***
Z ₈	Járás 58	0,15	1,87	0,062*
Z ₈	Járás 59	0,32	3,35	0,001***
Z ₈	Járás 60	0,61	7,48	0,000***
Z ₈	Járás 61	0,22	3,12	0,002***
Z ₈	Járás 62	0,15	1,83	0,067*
Z ₈	Járás 63	0,22	2,41	0,016**
Z ₈	Járás 64	0,17	1,92	0,055*
Z ₈	Járás 65	0,22	1,83	0,068*
Z ₈	Járás 66	0,25	3,32	0,001***
Z ₈	Járás 67	0,30	3,30	0,001***
Z ₈	Járás 68	0,29	3,41	0,001***

Megjegyzés: a táblázat összefoglalja a legkisebb négyzetek módszerén alapuló lineáris regressziós modell becslésének eredményeit. C a konstans, X a magyarázó változó, és Z_i a kontrollváltozókat jelöli. Az iskolai végzettségénél a nyolc általánosnál alacsonyabb végzettség, a járásonknál a Tokaji járás a referencia. Robusztus standard hibák mellett az eredmények hasonlóak. *** 1 százalékos, ** 5 százalékos, * 10 százalékos szinten szignifikáns együttható.

Forrás: kérdőíves felmérés, Borsod-Abaúj-Zemplén megye kistéleplései, 2019.

megkockáztatható, hogy az életkor előrehaladtával eleinte nő a bankszámlahasználat, ami egybecseng *Ilyés-Varga* [2015], illetve *Horn-Kiss* [2019] eredményeivel. A mi mintánkon azonban nem tapasztalható az életkor későbbi negatív hatása, valószínűleg azért, mert eleve csak az aktív korúakat (18–65 év) vizsgáltuk. A végzettség azonban nálunk is nagyon erőteljesen hat, minél magasabb a végzettség, annál valószínűbb a bankkártya-tulajdonlás, és közel azonos a hatás nagyságrendje, mint *Ilyés-Varga* [2015], illetve *Horn-Kiss* [2019] tanulmányában. A fizetőképesség és a beteg a családban változók együtthatója megfelelő előjelűnek tűnik, de csak a bejelentett munka és jövedelem figyelembevétel nélküli modellben szignifikáns. A járás kétértékű változók értéke és szignifikanciája azt mutatja, hogy az egyes járásokban jelentős különbségek vannak a bankszámlanyitás lehetőségei tekintetében.

Lejárt tartozások és egészség

Végül megvizsgáljuk a harmadik hipotézisünket is, miszerint a lejárt tartozások az egészségre is negatív hatással vannak. Az egészséget/egészségtelenséget úgy mérjük, hogy a tíz, a mentális és fizikai egészséghez kapcsolható változóból (dohányzás, alkohol, gyógyszer, stressz, reménytelenség, fáradtság, boldogtalanság, nem jár társaságba, nem elégedett az egészségével, beteg a háztartásban) főkomponens-elemzéssel (KMO = 0,605 és a Bartlett-teszt p -értéke 0,000) meghatározunk egy közös faktort, az úgynevezett egészségtelenségi indexet, ami annál nagyobb értéket vesz fel, minél rosszabb az egészség (az index értéke $-1,54$ és $+2,37$ között szóródik). Az 5. táblázatban az eredményváltozó az egészségtelenségi index, a magyarázó változó pedig a lejárt tartozás, illetve néhány fontos egyéni, háztartási vagy településszintű kontrollváltozó.

Az egészségtelenségi indexet meghatározó változókat csak a válaszadókra nézve ismerjük, így ebben a modellben az esetszám csak 480 (néhányan nem adták meg az egészségtelenségi változó előállításához szükséges információkat). Míg a bejelentett munka vállalását vagy a bankszámlanyitást a saját lejárt tartozás befolyásolja, addig a lejárt tartozások miatti stressz a háztartás minden tagját érinti. Ezért ebben a modellben nem a saját tartozás a magyarázó változó, hanem az, hogy a háztartásban van-e lejárt tartozás.

A lejárt tartozás együtthatójának előjele a várakozásoknak megfelelően pozitív és szignifikáns mindkét specifikációban. A kor nem szignifikáns, a nem viszont igen, a nők egészségét jobban rontják a lejárt tartozások, mint a férfiakét, de a különbség csekély mértékű. A végzettség azonban nagyon számít, minél többet tanul valaki, annál egészségesebben él. Ugyanígy a fizetőképességnek, vagyis a családi költségvetés egyensúlyának is jó hatása lehet az egészségre. A nettó jövedelemnek nincs jelentősége, a bejelentett munkának viszont meglepő módon enyhén negatív a hatása. Ebben a modellben nem lett szignifikáns az, hogy a lejárt tartozás devizahitelből származik-e, illetve van-e devizahitel. A település fejlettségének sincs szignifikáns hatása, és nem okoz érdemi változást az eredményekben, ha a fejlettségi mutatók helyett járási indikátorváltozókat alkalmazunk. A fenti modellek összességében alátámasztják a mélyinterjúk és a közvetlen megkérdezés során feltárt negatív összefüggést a lejárt tartozások és az egészség között.

5. táblázat

Lejárt tartozások és egészség

		Y = Egészségtelenségi index (N = 481)			Y = Egészségtelenségi index (N = 480)		
		módosított $R^2 = 0,322$			módosított $R^2 = 0,328$		
		β	t	p	β	t	p
C	Konstans	0,17	0,71	0,479	0,12	0,47	0,636
X	Lejárt tartozás a háztartásban	0,23	4,88	0,000***	0,21	4,36	0,000***
Z ₁	Nem	0,07	1,73	0,084**	0,07	1,56	0,120
Z ₂	Kor	0,01	0,69	0,491	0,01	0,93	0,353
Z ₂	Kor négyzete	0,00	0,58	0,561	0,00	0,29	0,772
Z ₃	Végzettség: nyolc általános	-0,09	-1,14	0,256	-0,09	-1,09	0,276
Z ₃	Végzettség: szakma	-0,29	-3,46	0,001***	-0,28	-3,30	0,001***
Z ₃	Végzettség: érettségi	-0,30	-3,33	0,001***	-0,28	-3,12	0,002***
Z ₃	Végzettség: diploma	-0,51	-4,53	0,000***	-0,51	-4,28	0,000***
Z ₄	Település fejlettsége	0,00	-1,35	0,177	0,00	-1,20	0,231
Z ₅	Fizetőképesség	-0,09	-2,51	0,013***	-0,09	-2,52	0,012***
Z ₆	Nettó jövedelem				0,00	0,58	0,560
Z ₇	Bejelentett munka				-0,10	-1,83	0,069**
Z ₈	Devizahitel				0,05	1,08	0,283

Megjegyzés: a táblázat összefoglalja a legkisebb négyzetek módszerén alapuló lineáris regressziós modell becslésének eredményeit. C a konstans, X a magyarázó változó, és Z_i a kontrollváltozókat jelöli. Robusztus standard hibák mellett az eredmények hasonlóak.

*** 1 százalékos, ** 5 százalékos, * 10 százalékos szinten szignifikáns együttható.

Forrás: kérdőíves felmérés, Borsod-Abaúj-Zemplén megye kistépelülései, 2019.

Következtetések

A lejárt tartozások negatív hatását a munkavállalásra, a bankszámlahasználatra és az egészségre többféle módszerrel (mélyinterjúk, közvetlen megkérdezés, statisztikai elemzések) vizsgáltuk. Becslésünk szerint a lejárt tartozások legalább 14 százalékponttal csökkentik a bejelentett munka valószínűségét. A bejelentett munka hiánya 21 százalékponttal és ezen túlmenően (!) a lejárt tartozások még további 9 százalékponttal csökkentik a bankszámla-tulajdonlás valószínűségét. A lejárt tartozás ráadásul a hiteladós egészségét is negatívan befolyásolja. Ez a negatív hatás az egészségre nézve körülbelül akkora, mint amekkora pozitív hatást a szakmunkás-bizonyítvány vagy az érettségi megszerzése jelent az általános iskola elvégzése után.

A lejárt tartozások tehát nemcsak a munkaerő-keresleten keresztül fékezik a gazdasági növekedést, ahogy Verner–Gyöngyösi [2020] bemutatta, hanem a munkaerő-kínálat

oldaláról is, és nemcsak a válság rövid távú hatásaként, hanem hosszú évtizedekig, konjunktúrában is. A lejárt tartozások negatív társadalmi hatásainak csökkentése érdekében a döntéshozóknak nagyobb figyelmet kellene fordítaniuk a hitelciklusok tompítására, illetve a kialakult nemteljesítő adósságok rendezésére, különösen ebben a törékeny társadalmi csoportban.

Sajnos adatbázisunk nem alkalmas arra, hogy megbecsüljük, mekkora problémát jelent mindez országos szinten. Ehhez az egész lakosságra reprezentatív, nagy elemszámú és kellően részletezett mintára lenne szükség. Külön tanulmányt igényelne az elmúlt évtizedek adósmentő intézkedéseinek (banki/behajtói hitelrendezések, esz-közkezelő, magáncsőrendszer, adósságfékszabályok stb.) kritikai elemzése és a lehetséges megoldási javaslatok, modellek kidolgozása is.

Hivatkozások

- ARI, A.–CHEN, S.–RATNOVSKI, L. [2020]: COVID-19 and non-performing loans: lessons from past crises. SSRN Electronic Journal, <https://doi.org/10.2139/ssrn.3632272>.
- AZARIADIS, C. [1996]: The economics of poverty traps. Part one: Complete markets. *Journal of Economic Growth*, Vol. 1. No. 4. 449–486. o. <https://doi.org/10.1007/bf00150197>.
- BANERJEE, A.–DUFLO, E. [2011]: *Poor economics: A radical rethinking of the way to fight global poverty*. Public Affairs, New York.
- BECKER, G. S.–MURPHY, K. M. [2000]: *Social economics, market behavior in a social environment*. Harvard University Press, Cambridge, <https://doi.org/10.4159/9780674020641>.
- BERNSTEIN, A.–STRUYVEN, D. [2017]: Housing Lock: Dutch Evidence on the Impact of Negative Home Equity on Household Mobility. SSRN Electronic Journal, <https://doi.org/10.2139/ssrn.3090675>.
- DIMITRIOS, A.–HELEN, L.–MIKE, T. [2016]: Determinants of non-performing loans: Evidence from Euro-area countries. *Finance Research Letters*, No. 18. 116–119. o. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2016.04.008>.
- DOBBIE, W.–SONG, J. [2020]: Targeted debt relief and the origins of financial distress: Experimental evidence from distressed credit card borrowers. *American Economic Review*, Vol. 110. No. 4. 984–1018. o. <https://doi.org/10.1257/aer.20171541>.
- DOBBIE, W.–GOLDSMITH-PINHAM, P.–MAHONEY, N.–SONG, J. [2020]: Bad credit, no problem? Credit and labour market consequences of bad credit reports. *The Journal of Finance*, Vol. 75. No. 5. 2377–2419. o. <https://doi.org/10.1111/jofi.12954>.
- HERKENHOFF, K. F. [2019]: The impact of consumer credit access on unemployment. *The Review of Economic Studies*, Vol. 86. No. 6. 2605–2642. o. <https://doi.org/10.1093/restud/rdz006>.
- HORN DÁNIEL–KISS HUBERT JÁNOS [2019]: Kinek nincs ma bankszámlája Magyarországon? *Hitelintézeti Szemle*, 18. évf. 4. sz. 35–54. o. <https://doi.org/10.25201/hsz.18.4.3554>.
- ILYÉS TAMÁS–VARGA LÓRÁNT [2015]: Mutasd, mivel fizetsz, megmondom, ki vagy. A pénzforgalmi szokásokat befolyásoló szociodemográfiai tényezők. *Hitelintézeti Szemle*, 14. évf. 2. sz. 26–61. o.
- JYLHÄ, M. [2009]: What is self-rated health and why does it predict mortality? Towards a unified conceptual model. *Social Science & Medicine*, Vol. 69. No. 3. 307–316. o. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2009.05.013>.

- KANZ, M. [2016]: What Does Debt Relief Do for Development? Evidence from India's Bail-out for Rural Households. *American Economic Journal: Applied Economics*, Vol. 8. No. 4. 66–99. o. <https://doi.org/10.1257/app.20130399>.
- KORNAI JÁNOS [1998]: The place of the soft budget constraint syndrome in economic theory. *Journal of Comparative Economics*, Vol. 26. No. 1. 11–17. o. <https://doi.org/10.1006/jcec.1997.1505>.
- KORNAI JÁNOS [2012]: Ígéreték megszegése. *Élet és Irodalom*, december 21. Újraközölve: *Közgazdaság*, 8. évf. 2. sz. 5–33. o.
- KRUGMAN, P. R. [1988]: Market-based debt-reduction schemes. NBER Working Paper Series, No. 2587. <https://doi.org/10.3386/w2587>.
- KSH [2019]: A népesség megoszlása alkoholfogyasztási szokások szerint (2009–). https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_fek007.html.
- MNB [2019]: A Magyar Nemzeti Bank 2/2019. (II.13.) számú ajánlása a fogyasztóval szembeni követeléskezelési tevékenységről. Magyar Nemzeti Bank, Budapest, <https://www.mnb.hu/letoltes/2-2019-kovetelkeszeles.pdf>.
- MUKHERJEE, S.–SUBRAMANIAN, K.–TANTRI, P. [2018]: Borrowers' Distress and Debt Relief: Evidence from a Natural Experiment. *The Journal of Law and Economics*, Vol. 61. No. 4. 607–635. o. <https://doi.org/10.1086/701902>.
- ONG, Q.–THESEIRA, W.–NG, I. Y. [2019]: Reducing debt improves psychological functioning and changes decision-making in the poor. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, Vol. 116. No. 15. 7244–7249. o.
- SEN, A. [2003]: A fejlődés mint szabadság. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- TIOLE, J. [2006]: *The Theory of Corporate Finance*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- VERNER EMIL–GYÖNGYÖSI GYŐZŐ [2020]: Household Debt Revaluation and the Real Economy: Evidence from a Foreign Currency Debt Crisis. *American Economic Review*, Vol. 110. No. 9. 2667–2702. o. <https://doi.org/10.1257/aer.20181585>.
- WORLD BANK [2012]: Reducing vulnerability and promoting the self-employment of Roma in Eastern Europe through financial inclusion. World Bank, Washington, DC. <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/26852/723310WP0P127200financialinclusion.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

Függelék

A mintába került települések és (zárójelben) az egyes településeken megkérdezett háztartások száma

Abaújkér (8), Alsóberecki (6), Andó (6), Ároktó (7), Bekecs (5), Bodrogolász (10), Bogács (10), Bócs (14), Csernely (7), Fáj (8), Farkaslyuk (7), Felsőberecki (5), Forró (9), Halmaj (7), Hejőkeresztúr (10), Hernádkak (9), Hernádnémeti (14), Homrogd (6), Jákfalva (10), Járdánháza (10), Kelemér (6), Lácacséke (5), Ládbesenyő (8), Mályi (15), Mezőnyárád (11), Múcsony (9), Muhi (7), Nagybarca (10), Nagyrovány (5), Ónod (15), Ormosbánya (10), Pácin (13), Parasznya (9), Pere (8), Perkupa (7), Prügy (10), Radostyán (6), Ragály (7), Rakaca (6), Rakacaszend (5), Rásony-sápberencs (7), Sajókaza (12), Sajólad (9), Sajópetri (11), Sajószöged (10), Sály (10),

Szalaszend (8), Szendrőlád (7), Taktabáj (8), Taktaharkány (13), Taktakenéz (10), Taktaszada (13), Tibolddaróc (10), Tiszakeszi (8), Tiszaladány (9), Vajdáccka (11), Villány (8).

A járások kódjai

54: Cigándi járás, 55: Edelényi járás, 56: Encsi járás, 57: Gönci járás, 58: Kazincbarcikai járás, 59: Mezőcsáti járás, 60: Mezőkövesdi járás, 61: Miskolci járás, 62: Ózdi járás, 63: Putnoki járás, 64: Sárospataki járás, 65: Sátoraljaújhelyi járás, 66: Szerencsi járás, 67: Szikszói járás, 68: Tiszaújvárosi járás, 69: Tokaji járás.

F1. táblázat

Az elemzés során használt változók

Változó	Leírás
Lejárt tartozás	Ha van bármiféle lejárt tartozása (hitel, rezszi, adó stb.), akkor 1, egyébként 0 – a háztartás minden felnőtt tagjára
Nyolcórás munka	Ha van nyolcórás bejelentett munkája, akkor 1, egyébként 0 (közmunka nem tartozik ide) – a háztartás minden felnőtt tagjára
Bejelentett munka	Ha van bejelentett munkája (8 órás, részmunkaidős, alkalmi), akkor 1, egyébként 0 – a háztartás minden felnőtt tagjára
Nem	Ha férfi, akkor 0, ha nő, akkor 1 – a háztartás minden tagjára
Életkor	Születési év alapján években meghatározva – a háztartás minden tagjára
Végzettség	Kategóriaváltozó: kevesebb mint nyolc általános, nyolc általános, szakma, érettségi, diploma – a háztartás minden tagjára
Nettó jövedelem	Munkajövedelemből származó nettó összeg (ezer forint) az elmúlt hónapban (nyugdíj, ápolási díj, munkanélküliségi járadék, gyes/gyed) – a háztartás minden felnőtt tagjára
Korrigált létszám	Egy háztartásban, azaz azonos postacímen élő családtagok száma (18 év fölött: 1-es súly, alatta: 0,5-es súly)
A gyerekek száma	Egy háztartásban, azaz azonos postacímen élő kiskorú családtagok száma (18 év alatt mindenki 1-nek számít)
Egy főre jutó jövedelem	Egy háztartásban élők összes nettó jövedelme, osztva a korrigált létszámmal
Hitel-törlesztőrészlet	Nem lejárt banki hitelek havi törlesztőrészlete egyéni szinten – a háztartás minden felnőtt tagjára
Devizahitel	Ha valaki felvett devizahitelt a háztartásban, akkor 1, egyébként 0
Fizetőképesség	A háztartás összes nettó havi bevétele osztva a havi költséssel
Bankszámla	Ha az adott háztartástag rendelkezik bankszámlával, akkor 1, egyébként 0 – a háztartás minden felnőtt tagjára
Dohányzás	Ha rendszeresen dohányzik, akkor 1, egyébként 0

Az F1. táblázat folytatása

Változó	Leírás
Alkohol	Ha hetente többször fogyaszt alkoholt, akkor 1, egyébként 0
Gyógyszer	Ha valaki a családban tartósan szed gyógyszert, akkor 1, egyébként 0
Stressz	Ha a napok több mint felében érezte, akkor 1, egyébként 0
Reménytelenség	Ha a napok több mint felében érezte, akkor 1, egyébként 0
Fáradtság	Ha a napok több mint felében érezte, akkor 1, egyébként 0
Boldogtalanság	Ha a napok több mint felében érezte, akkor 1, egyébként 0
Nem jár társaságba	Ha kevesebb mint évente egyszer vesz részt vallási, sport-, kulturális, szabadidős eseményeken, akkor 1, egyébként 0
Egészségével elégedett	Ha teljesen vagy inkább elégedett az egészségével, akkor 1, egyébként 0 (is-is, inkább elégedetlen vagy nagyon elégedetlen)
Beteg a háztartásban	Ha van a háztartásban olyan, akinek egészségi állapota korlátozza a munkavállalást, akkor 1, egyébként 0
Érzékelt társadalmi elutasítás: lejárt tartozás	A rezszi, a hitelek és az adó meg nem fizetésének társadalmi megítélése a válaszadó szerint (magasabb érték, negatívabb megítélés)
Érzékelt társadalmi elutasítás: feketemunka	A nem bejelentett munka társadalmi megítélése a válaszadó szerint (magasabb érték, negatívabb megítélés)
A település fejlettsége	Komplex településindikátor, KSH (társadalom, demográfia, lakás- és életkörülmények, helyi gazdaság és munkaerőpiac, infrastruktúra és környezet)
Devizahitel	Ha volt devizahitel valakinek a háztartásban, akkor 1, egyébként 0

Megjegyzés: azok az egyénre és nem az egész háztartásra vonatkozó változók, ahol nem jelezük másként, csak a megkérdezettre és nem a háztartás összes tagjára vonatkozóan állnak a rendelkezésünkre.